

Wizantiýa imperatorynyň öňünde uçmaga synanşyp, seljukly soltanyny utandyran türk(men)

Category: Geň-taňsy wakalar, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 24 января, 2025

Wizantiýa imperatorynyň öňünde uçmaga synanşyp, seljukly soltanyny utandyran türk(men) WIZANTIÝA IMPERATORYNYŇ ÖŇÜNDE UÇMAGA SYNANŞYP, SELJUKLY SOLTANYNY UTANDYRAN TÜRK(MEN)

Sütündäki türk ganat ýaýyp uçýan ýaly hereket edip öňe bökäýen badyna hemmeler uly gyzyklanma bilen garanjakladylar. Guş deýin sütünden aşaklygyna gaýdan dälibaş türk ýere bir bölek daş düşen ýaly pat edip düşdi we şol duran ýerinde jan berdi.

Taryhda täsin uçuş synagy arkaly Hezarfen Ahmet Çelebini bilmeýän we tanamaýan yok.

Ýelli günleriň birinde Galata diňine çykyp, öz oýlap tapan ganatlary bilen asmanda süzülip, bir yklymdan beýleki yklyma uçan adam.

Bu baradaky elimizde bar bolan ähli maglumatlar meşhur syýahatçymyz Ewliýa Çelebä degişli.

Ewliýa Çelebi bular ýaly gözsüz batyrlyk bilen bir iş etmäge galkan tanşyna däli-diwana diýilmezligi üçin Hezarfeniň Aristotel ýaly çuňňur paýhasly adamdygyny ýaňzytmak üçin oňa «Akyllý Aristotel» diýýär.

Hezarfen sözüniň manysy-da «müň ylymly adam» diýmekdir. Şu atdanam çen tutup, knuň ylym-bilim we tehnika meselelerine höwesek biridigini aňlap bolýar.

Ewliýa Çelebi Hezarfeniň başdan geçirmesini şu sözler bilen gür berýär:

«Owaly bilen-ä, Okmeýdanynyň tribunasynda şemalyň badyndan bürgüt ganatlary bilen 8-9 gezek howada uçup, türgenleşik geçipdi. Soň Soltan Myrat han Saraýburnynda Sinan paşa köşgünden syn edip durka, Galata diňiniň dik depesinden ýeliň badyna uçup, Üsküdar da Doganjylar meýdanyna gonupdy. Soňra Myrat han oňa bir käse altyn berip:

– Bu adam gorkuly adam. Näme edeýin diýse, edip bilýär. Bular ýaly adamlaryň bärde bolmagy dogry däl – diýip, Alžire sürgün etdi. Ol şol ýerde hem aradan çykdy.»

Hezarfen baradaky biziň bilýän ähli maglumatymyz Ewliýa Çelebiniň belliklerinden ybarat. Eger bu waka diňe Çelebiniň «Syýahatnama» eserinde agzalýar diýip, dogry hasaplasak, gödek ýalňyşlyk goýbereris.

Munuň sebäbini Çelebiniň şol kitabynda mazardan ör turan başsyz ýanyçardan başlap, howada gaýyşýan jadygöýlere çenli san-sajaksyz «geňsi» wakalary gürrüň berýändigini bilenem düşündirip bolar.

Ewliýa Çelebi boýunça iň dogry pikiri Ahmet Hamdi Tanpynar «Bäş şäher» atly kitabynda şu sözler arkaly beýan edýär:

«Men Ewliýa Çelebini tankyt etmek üçin däl-de, oňa ynanmak üçin okaýaryn we soň üçinem hemişe utýaryn.»

Ewliýa Çelebiniň habar berýän wakasyndanam öň uçmak meselesi türk jemgyýetini özüne çekýän meseleleriň biridi. Ysmaýyl Göwheri eýýäm X asyrdan bu boýunça üns berilmäge mynasyp düýpli barlaglary geçiripdi.

Hormatlanýan alymlaryň biri bolan Göwheri uçmaga bolan höwesini şeýle bir güýçli bolupdyr welin, hatda ol soňabaka munuň üçin aklyndan azaşypdyr.

Ol Nişapurda metjidiň minarasyna çykyp, halka şeýle ýüzlenipdir:

– Bu dünýäde menden başga hiç kimiň edip bilmejek zadyny etdim. Ahyret üçinem hiç kimiň edip bilmedik işi ederin.

Gynansak-da, bu sözler Göwheriniň agzyndan çykan iň soňky sözler bolupdyr. Göwheri ýasan ganatlary bilen asmanyň ýüzünde uçup bilmändir we halk köpçüliginiň uly hormat goýýan adamy ýere düşüp ölüpdür.

Göwheri-de, Hezarfen-de öňden mälim şahslar we olaryň kyssasyny bilmeýän ýok diýen ýaly. Emma professor Muharrem Kesik halypamyzyň birnäçe ýyl öň «Belleten» žurnaly üçin ýazan «Türkiýe Seljukly soltany Gylyçarşan II-niň Stambul sapary we türkleriň taryhdaky ilkinji uçuş synagy» («Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın İstanbul'u Ziyareti ve Türkler'in Tarihteki İlk Uçuş Denemesi») atly makalasynda barmak basyp sanaýmaly az adamyň bilýän hekaýaty okyjysyny ýylgyrmaga mejbur edýär.

Soltan Gylyç Arslan II uçran ýeňlişleriniň zyýanyny ýeňletmek we garşysyndaky güýçli syýasy bileleşigi dargatmak maksady bilen Wizantiýanyň paýtagty Konstantinopolda saparda bolýar.

Soltan Gylyç Arslan ýygy-ýygýdan ýerlerine çozýan we soňky gezek nikaly aýaly, Arzurumyň mäligi Izzedin Saltygyň gyzyny alyp gaçyp, zor bilen inisi Zünnuna äre beren Siwas mäligi Danyşmentli Ýagybasanyň üstüne gaýtdy. Wizantiýalylar tarapyndan goldanýan Ýagybasan Soltan Gylyç Arslan II-ni ýeňlişe uçratdy.

Kyn ýagdaýda galan soltan Ýagybasan bilen urşy bes etmek hakynda ylalaşyga gol çekmäge mejbur boldy. Soltan Gylyç Arslan II Anadolydaky garşydaşlaryna we hususanam Ýagybasana garşy görnetin artykmaçlyk gazanmak üçin wizantiýa imperatorynyň bitaraplygyny üpjün etmäge mejburdy. Bu sebäp bilen şol wagt onuň ýanynda bolan wizantiýaly Kristoferi imperator Manueliň üstüne ýollap, Stambula barmakçydygyny mälim etdi.»

(Professor Muharrem Kesik «Türkiýe Seljukly soltany Gylyçarşan II-niň Stambula sapary we türkleriň taryhdaky ilkinji uçuş synagy»).

Müň adamlyk nökeri bilen Stambula gelen soltan wizantiýa

imperatory tarapyndan diýseň gowy garşylanýar. Türkmen hökümdaryna biri-birinden gymmatly sowgatlar berilýär we ikitaraplaýyn hormat-sylaga esaslanýan gepleşikler arkaly hyzmatdaşlyk güýçlendirilýär.

Hemme zat soltanyň Stambuldan gaýtmaly uçurlary bolup geçýär. Wizantiýalylar türkmen hökümdarynyň hormatuna Ippodromda at arabasynyň ýaryşyny gurnaýar. Birdenkä türkmenligi we soltana ýakyndygy bildirip duran biri meýdandaky sütüne dyrmaşyp, gygyrmaga durýar.

Biri-biriniň içinden eriş-argaç bolup geçen çemberler bilen özüne paraşýut ýasanan bu adam uçjakdygyny yglan etmegi köpçüligiň ünsüni çekýär:

«Niketasyň gürrüň berşinden çen tutulşy ýaly, stadiondaky beýik gala diwarynyň üstüne çykan türk örän uzyn, giň we içine dakylan çemberler bilen çişirilen ak eşik geýipdir. Bu gürrüňden onuň häzirki paraşýuta meňzeş eşik geýendigini bilse bolýar.

Ol öňe tarap egilip şemalyň uçmaga amatly ugur üçin öwürmegine garaşyp durka, arenadaky märeke bu oýlap tapyjy türke sabyrsyzlyk bildirip, «Bol, uçsana!», «Bol, ganatyňy aç!» diýip gygyryşýardylar.

Käbirleri-de «Bizi haçana çenli garaşdyrjak?», «Haçana deňiç şemala garaşyp durjak?» diýip gygyrýardy.»

(Prof. Muharrem Kesik, a.a.e)

Wizantiýa imperatory haýran galyjylyk bilen oňa syn edip durka, myhmany bolan soltanyň öz tabynlygyndaky bir telbäniň bu bolşundan ynjalyksyzlanýandygyna gözi düşüpdür.

Soltan adamlaryny ugradyp, uçmagy netine düwen türküň sütünden düşürilmegi haýyş etmegi buýrupdyr, emma gözi uçmakdan başga zady görmänsoň, ol öz soltanyňam towakgasyna gulak salmandyr.

Soltan Gylyç Arslan II-niň endişesi öz ornuny az wagtdan soň bilésigelijilige berýär. Eger birden bu telbe uçaýsa, soltana buýsanmaga uly sebäp dörejekdi.

Bir türkmeniň Rum iliniň paýtagtynda, üstesine asmanda ganat ýaýyp uçmagy adatdan daşary hadysa boljakdy.

Sütündäki türk ganat ýaýyp uçýan ýaly hereket edip öňe bökäýen badyna hemmeler uly gyzyklanma bilen garanjakladylar. Guş deýin sütünden aşaklygyna gaýdan dälibaş türk ýere bir bölek daş düşen ýaly pat edip düşdi we şol duran ýerinde jan berdi.

Mundan soňky bolanlar türkmen hökümdary üçin ullakan masgaraçylykdy. Bütün Stambul dynman telbe türkmeniň bu geňsi hereketini we onuň gözgyny ölümüne dilinden düşürenokdy.

Soltan Gylyç Arslan hem-ä bu garadangaýtmaz türkmeniň ölümü, hem-de wizantiýalyrlarň öňünde geçirilen bu uçuş synanşygynyň şowsuzlyga uçramagy sebäpli çuňňur gynanja batdy. Stambul halky bu şowsuz uçuş synanşygyny agzap, bazarlarda, köpçüligiň

üýşýän ýerlerinde ýaňsylaýardylar. Bu ýagdaý imperatoryň gulagyna ýetende, soltanyň ynjandygyny duýup, bular ýaly edepsizliklere ýol bermejekdigine kepillik berdi.»

(Professor Muharrem Kesik, a.a.e.)

Gynançly ýeri, ýagdaýdan hem görnüşi ýaly, bu synanşygyň netijesinde aradan çykan türküň has öňki synanşyklarynyň şowly geçendigini, emma bu gezek nämüçindir işleriň ugruna bolmandygyny görse bolýar.

Eýýäm X asyrda uçuş synanşyklarynyň bolandygy we bu babatda gyýtaklaýyn üstünlikleriň osmanlylardan has öň gazanylandygy diýseň gyzykly faktdyr.

Bu waka hakydalar da ýakymсыз ýatlama ýaly bolup galanam bolsa, türkleriň uçmaga bolan söýgüsine böwet bolup bilmändir. Taryhyň hemme döwründe diýen ýaly türkler uçmaga hobbi derejesinde höwesek halk bolupdyr.

Ýene bir hakykat, şeýle üstünligi gazanmak üçin iň esasy itergilerden bireм дәлибаşrak bolmakdyr, ýogsam bolmasa ne Hezarfen uçuşyny amala aşyryp bilerdi, ne-de Nuri Demirag häziriň uçarmanlyk taryhy üçin şeýlekin möhüm biri bolup bilerdi.

Mehmet MAZLUM ÇELİK,
celikmehmedmazlum@gmail.com

12.02.2022 ý. Geň-taňsy wakalar